

הרב הלל גפן

השוואה בין חוק ההוצאה לפועל לדין 'מסדרין לבעל חוב'

א. מבוא

אמרה תורה¹ 'שופטים ושוטרים תתן לך בכל שעריך'. ופירש רש"י: 'שופטים' - דיינים הפוסקים את הדין. ושוטרים - הרודין את העם אחר מצותם. שמכין וכופתין במקל וברצועה עד שיקבל עליו את דין השופט. מכאן למדנו שאין די בכך שבית הדין יאמר את דברו, אלא צריך שיהיה מוסד המופקד על אכיפת פסקי הדין והוצאתם אל הפועל. במדינת ישראל מוסד זה הוא 'רשות הגבייה'. במאמר זה נשתמש בשמה הקודם 'הוצאה לפועל' (להלן: הוצל"פ), כיוון שהוא מוכר יותר לציבור.

שני סוגים של בתי דין דנים על פי דין תורה: בתי דין רבניים ובתי דין לממונות. בתי הדין הרבניים דנים דיני אישות מתוקף סמכותם על פי החוק, והמוסד המופקד על אכיפת פסק דינם הוא מוסד ההוצל"פ². בתי הדין לממונות הם בתי דין פרטיים, הפועלים מכוח חוק הבוררות. פסקי הדין שלהם מחייבים את הצדדים על פי הסכם הבוררות שחתמו עליו, ולאחר אישור של בית משפט - אפשר לאכוף אותם באמצעות מוסד ההוצאה לפועל.

כוונת מאמר זה היא לבחון את התנהלות ההוצל"פ בנוגע לעיקול נכסים חיוניים; הואיל וכמה מפוסקי ציינו שיש חשש שמא שליחי הוצל"פ יגבו דברים חיוניים שאינם רשאים לגבותם על פי דין תורה. כמה דוגמאות לכך: הרב ישראל פיישר³ חושש שמא שליחי הוצל"פ גובים מה שעל פי דין 'מסדרין לבעל חוב' צריך להניח ללווה. אמנם נחלקו הראשונים האם בחוב שנוצר בדרך מקח וממכר (ולא בהלוואה) חל דין 'מסדרין לבעל חוב', אך צריך לחוש לדעות שדין זה חל גם במקח וממכר או בשכר שכיר וכד'. גם הרב משה שטרנבוך⁴ חושש לכך שהוצל"פ לא תשאיר לחייב את צרכיו החיוניים, ובכך יעבור הנושה על דין 'מסדרין לבעל חוב'. בדבריו של הרב שטרנבוך ניכרת נימה של חוסר אמון במערכת, 'אלו שיונקים כחם מערכאות ואינם מאמינים בתורת משה'. ולכן הוא מטיל על בית הדין את חובת בירור מצבו הכלכלי של החייב ומידת יכולתו לפרוע

1. דברים טז, יח.

2. ראה פסקי דין רבניים י, עמ' קמה: 'הנהוג המקובל בבתי הדין לפסוק מזונות לאישה ומזונות לילדים ועם מתן פסק דין על ידי בית הדין, הוא עובר לביצוע על ידי הוצאה לפועל'.

3. הרב ישראל יעקב פיישר, אבן ישראל ח, סי' צו.

4. תשובות והנהגות ג, סי' תמב.

את חובו. אולם, יכולתו של בית הדין לברר את מצב הכלכלי של החייב מתבססת במידה מרובה על החרם שמחרימים את החייב אם הוא מסתיר רכוש שיש לו.⁵ ואם החייב אינו מתחשב בחרם, קשה לבחון זאת. 'שבט הלוי'⁶ כתב שבית הדין יכול לאשר לבעל המחאה שלא כובדה לפנות להוצל"פ כאשר החוב ברור והחייב אינו רוצה לשלם, ובתנאי שלא יעברו על דין 'מסדרין לבעל חוב'. להלן נערוך השוואה בין חוק ההוצאה לפועל לדיני 'מסדרין לבעל חוב', ונבחן האומנם סעיפי החוק מאפשרים לגבות מהחייב יותר ממה שמתירה ההלכה. נראה שחשש זה הוא חשש קטן, ולעומת זאת ייתכן שישנן בעיות אחרות שלא הוזכרו בדברי פוסקי זמננו.⁷

ב. המקור לדין

במשנה⁸ בערכין כתוב שהאומר 'ערכי עלי' ובא גזבר למשכנו ואין ידו משגת, משייר לו כדי חייו ונוטל השאר ויצא ידי הקדש. נחלקו תנאים האם כאשר גובים מנכסי החייב, מותירים לו מהם את צרכי חייו. חכמים סוברים 'מסדרים'⁹ לבעל חוב, ולומדים הלכה זו מערכין, ורבן שמעון בן גמליאל סובר שאין מסדרים אלא בערכין ולא בבעל חוב. להלכה נחלקו הפוסקים: לדעתו של רבנו תם¹⁰ יש לפסוק כרשב"ג, ולעומתו לדעת רוב הראשונים¹¹ יש לפסוק כחכמים, ש'מסדרין לבעל חוב', וכך נפסק בשולחן ערוך¹². עיון בחוק ההוצאה לפועל מגלה שגם החוק הישראלי קובע שיש נכסים שאין לעקל אותם, ולכן עלינו לבדוק אם הגדרת הנכסים שאין לעקל המובאת בחוק חופפת להגדרת הנכסים לפי דין תורה. אפשר לחלק את הדברים שמניחים לחייב ואין גובים אותם ממנו לכמה סוגים עיקריים: הסוג הראשון הוא צרכיו הבסיסיים של החייב, כמו מזון לשלושים יום וכסות לשניים עשר חודש. הסוג השני הוא כלי אומנותו של החייב, שהוא זקוק להם כדי לעשות מלאכתו ולהתפרנס. מלבד זאת דנים הפוסקים על נכסים נוספים, כמו צורכי אשתו ובניו של החייב, נכסים שהוא זקוק להם למלאכתו, ספרי קודש וכדומה.

5. שו"ע, חו"מ סי' צט סעי' א: 'התקינו הגאונים שמשיעין את הלואה כעין של תורה בנקיטת חפץ, שאין לו כלום יותר על מה שמסדרין לו, ושלא החביא ביד אחרים, ושלא נתן מתנה על מנת להחזיר... ומחרימין תחלה על מי שיודע לפלוני נכסים גלויים או טמונים ולא יודיע לב"ד'.
6. שו"ת שבט הלוי י, סי' רסג.
7. לדוגמא ראה מאמרנו 'הוצאות גבייה', אמונת עתיך 96, עמ' 98.
8. משנה ערכין כג ע"ב.
9. רש"י, ב"מ קיג ע"ב, ד"ה שמסדרין; והרא"ש, נדרים סה ע"ב, ד"ה שמע מינה, פירשו 'מסדרים' מלשון הערכה, ששמין להניח לו צרכי חייו, לשון והעריך אותו. פירוש נוסף הביא שם רש"י: 'שמשרדין' לשון שריד.
10. ספר הישר, סי' תקח, מובא בתוספות, ב"מ קיד ע"א, ד"ה מהו.
11. רי"ף, בבא מציעא סט ע"ב, ונימוקי יוסף שם; רא"ש שם, פ"ט סי' מז; רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"א ה"ז ופ"ב ה"א.
12. שו"ע, חו"מ סי' צז סעי' כג; וראה גם סי' צט סעי' א.

ג. צרכיו הבסיסיים של החייב

1. צורכי מזון

על פי ההלכה מניחים לחייב מזון לשלושים יום¹³. אם יש בביתו מזון, מניחים ממנו מזון לשלושים יום ואת השאר נותנים למלווה. אם אין מזון בביתו, מוכרים חלק מן המיטלטלין ונותנים ללווה כדי שיהיו בידו דמי מזונות לשלושים יום¹⁴. כמו כן, מניחים לו כסות לשניים עשר חודש.

אם היה לבוש בגדים יקרים, נחלקו בזה תנאים. לדעת ר' ישמעאל ור' עקיבא מניחים לו את בגדיו היקרים, ולדעת חכמים מסירים אותם ממנו ונותנים לו בגדים הראויים לו¹⁵; והלכה כחכמים¹⁶.

גם מזון משאירים לחייב כבינוני שבעיר, ואין משאירים לו מאכלים יקרים כפי שהיה רגיל לאכול¹⁷. וכך פסק הרמב"ם¹⁸:

יוציא... מזון הראוי לו וכסות הראוי לו, לא אכילת הזוללים והסובאין או בני מלכים ולא מלבושי הפחות והסגנים אלא כדרכו...

אמנם האמרי ברוך¹⁹ הביא את דברי מהר"ם מרוטנבורג²⁰, שכתב:

ומזונות לשלושים יום. ואם היה עשיר ורגיל בהוצאת עשירים נותנים לו כמו שהיה רגיל, וכן עני ובינוני. אבל אם [היה] עני ורגיל להוציא בעושר לא יתנו לו כי אם הרגיל לעניים.

נראה שלדעת הרמב"ם גם אם החייב היה עשיר, אין נותנים לו כמו שהיה רגיל אלא כבינוני. אולם, המהר"ם סבר שמאפשרים לו לשמור על רמת החיים שהתרגל אליה.

לעומת זאת כתב הרא"ה²¹ שמניחים לו מזון וכסות כבינוני, ואין פוחתים לו, גם אם היה רגיל לפני כן לאכול כעני או ללבוש בגדים מטולאים, וכן פסק הרמ"א²². לפי הסמ"ע²³, טעמו הוא שמתחילה צמצם החייב בהוצאותיו כדי לפרנס מהמותר את אנשי ביתו, אבל עתה שאין מניחים עבורם כלום - אין הוא צריך להרעב את עצמו בשביל המלווה. אמנם

13. שו"ע, חו"מ סימן צז סעיף כג.

14. סמ"ע, סי' צז ס"ק מז.

15. בבא מציעא ק"ג ע"ב: 'הרי שהיו נושין בו אלף זוז ולבוש איצטלא בת מאה מנה - מפשיטין אותה ממנו, ומלבישים אותו איצטלא הראויה לו. ותנא משום רבי ישמעאל, ותנא משום רבי עקיבא: כל ישראל ראויין לאותה איצטלא'.

16. רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"א ה"ז: 'ונותנין לו מן הכל מזון [ל'] יום וכסות י"ב חדש מכסות הראויה לו, ולא שילבש בגדי משי או מצנפת זהובה אלא מעבירין אותה ממנו ונותנין לו כסות הראויה לו ל"ב חדש'.

17. סמ"ע, סי' צז ס"ק מח.

18. רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"ב ה"ב.

19. אמרי ברוך, על דברי הרמ"א, חו"מ סי' צז סעי' כג.

20. שו"ת מהר"ם מרוטנבורג, ח"ד (דפוס פראג) סי' נא.

21. מובא בנימוקי יוסף שם.

22. רמ"א, חו"מ סי' צז סעי' כג.

23. סמ"ע, סי' צז ס"ק מח.

הסמ"ע העיר שמלשון הרמב"ם והשו"ע, שנותנים לו מזון 'כדרכו', לא משמע כדברי הרא"ה. אלא אם כן נידחק ונפרש שכוונתם במילה 'כדרכו' היא לאופן שבו ראוי שתהיה דרכו, כלומר לאופן הבינוני.

על פי החוק, אין מעקלים 'צורכי אוכל כדי מחיית החייב ובני משפחתו הגרים עמו, לתקופה של שלושים יום'. להלן נדון בעמדת ההלכה לגבי צורכי בני המשפחה של החייב, אך לגבי החייב עצמו, אין הבדל מפורש בין לשון החוק לבין ההלכה.

2. צורכי בני המשפחה של החייב

על פי ההלכה מניחים לחייב את צורכי מחייתו, אך לא את צורכי בני משפחתו. המקור לכך הוא בדיני ערכין, שבהם נאמר²⁴:

אע"פ שאמרו חייבי ערכין ממשכנין אותו, נותנין לו מזון שלשים יום וכסות שנים עשר חדש, מטה מוצעת וסנדליו ותפלין, לו אבל לא לאשתו ולבניו.

היות ודיני סידור נכסים בבעל חוב נלמדו מערכין, הרי שגם לעניין צורכי בני משפחתו נוהג אותו דין, וזכותו של המלווה קודמת לזכות אשתו ובניו של הלווה. יש לציין שהדין על צורכי אשתו ובניו של הלווה אינו מבוסס רק על כבוד האדם, שלא יישארו בלא פרנסה. הדיון מבוסס גם על זכות משפטית של האישה (ובמידה כלשהי, גם של הילדים). כיוון שהבעל חייב במזונותיה של אשתו, זכות זו מגדירה את האישה בעלת חוב, הבאה לגבות את חובה מבעלה, ואין סיבה שהמלווה הבא לגבות את חובו יהיה קודם לה.

אכן, היו מן הראשונים²⁵ שטענו שאם החייב נשא את האישה קודם ההלוואה, נמצא שכבר התחייב במזונותיה לפני שלווה. אם כך זכותה קודמת לזכות המלווה, ועל כן האישה תישבע ותיטול מזונותיה²⁶. לעומתם טען הרי"ף²⁷ שלעולם זכות המלווה קודמת, ואפילו אם קדמו הנישואין להלוואה. טעמו של הרי"ף הוא שזכות המלווה היא מן התורה, כיוון ש'שעבודא דאורייתא', ואילו זכות האישה למזונות היא מדרבנן בלבד. הרמב"ם²⁸ פסק אף הוא כשיטת הרי"ף, שזכות המלווה קודמת לזכות אשתו של החייב. המפרשים הקשו על דברי הרמב"ם, כיוון שלשיטתו הבעל חייב במזונות אשתו מן התורה²⁹, ואם כן, שעבודה אינו נופל משעבודו של המלווה! למרות זאת, לדעת הרמב"ם

24. ערכין כג ע"ב.

25. רב האי גאון בשערי שבועה, ור"י בשערים, מובאים בהג' מימוניות, הל' מלוה פ"א ס"ק י'.

26. ראה שו"ה, חו"מ סי' קד סעי' א: 'מי שיש עליו חובות הרבה, כל מי שקדם זמן קנין של שטרו, קודם הוא לגבות, בין קרקע בין מטלטלים...', ובסעי' יא: 'בכל מקום שאנו אומרים בזה יחלוקו, או שזכה הראשון, הזוכה בנכסים ישבע תחלה שעדיין לא נפרע מחובו'.

27. מובא בספר התרומות, שער א חלק א סעי' ד; ובב"י סי' צז.

28. רמב"ם, הל' מלוה ולוה פ"א ה"ז.

29. רמב"ם, הלכות אישות פ"ב ה"ב.

זכות המלווה קודמת לזכות האישה, משום שלמדנו דין 'מסדרין לבעל חוב' מערכין, ושם שנינו שנותנים לו אבל לא לאשתו ולבניו.³⁰

נמצא שבנושא זה יש הבדל בין החוק לבין ההלכה, כיוון שלפי החוק יש לשייר ללווה גם 'מחיית בני משפחתו הגרים עמו'. אלא שהבדל זה אינו אמור למנוע מהתובע את ההזדקקות לשירותי ההוצל"פ, כיוון שהחוק מקל עם החייב, ואין חשש שהוצל"פ תגבה ממנו מה שלפי דין תורה אסור לגבותו.

3. מיטות וכלי מיטה

לפי ההלכה, 'מניחים לו מיטה ומצע ושאר צרכי המיטה הראויים לו לישן עליהם, כגון כרים כסתות וסדינים'.³¹ בזמן הגמרא היו משאירים לו מיטה נוספת לאכול עליה, כיוון שבזמנם נהגו לאכול בהסבה על המיטה. בימינו אין נוהגים לאכול בהסבה, ומסתבר שיש להניח לו כיסא ושולחן.³²

4. כלי אוכל, כלי מטבח וכלי בית חיוניים

לפי ההלכה, כאשר ממשכנים את החייב אין נוטלים ממנו למשכון דבר שעושים בו אוכל נפש, שנאמר³³ 'לא יחבול ריחיים ורכב כי נפש הוא חובל'; ודרשו חז"ל במשנה³⁴ 'לא ריחים ורכב בלבד אמרו, אלא כל דבר שעושין בו אוכל נפש, שנאמר כי נפש הוא חבל'. נחלקו הראשונים בפירוש הביטוי 'דבר שעושים בו אוכל נפש'. לדעת רש"י³⁵ כלים שעושים בהם מלאכה להתפרנס ממנה נחשבים 'דבר שעושים בו אוכל נפש'. אבל לדעת ר"ת³⁶, הכוונה היא דווקא לכלים שמכנים איתם את האוכל עצמו, כגון סכין של שחיטה או פרות הדשות את התבואה; וכך נפסק גם בשולחן ערוך.³⁷

לעומת זאת כאשר גובים מן החייב את חובו בתורת פירעון ולא בתורת משכון, אין מניחים לו כלי אוכל נפש:

מסדרין לבעל חוב. כיצד, אומרים ללווה: הבא כל המטלטלים שיש לך, ולא תניח

אפילו מחט אחת (ואפילו כלי אוכל נפש).³⁸

בית הדין הרבני הגדול³⁹ ציוה על בעל למכור תנור גז שרכש (או להחזירו למוכר), כדי שיהיה בידו ממון לפרוע את מזונות בניו, אף על פי שתנור הגז משמש לבישול. בית הדין

30. טעם זה מופיע בספר התרומות, שער א חלק א סעי' ד, והסביר גידולי תרומה שם, שטעם זה נצרך לדעת הרמב"ם.

31. שו"ע, חו"מ סי' צז סעי' יז.

32. ערוך השלחן, סי' צז סעי' כו.

33. דברים כד, ו.

34. בבא מציעא פט"ו מ"א.

35. רש"י, בבא מציעא קטז ע"א, ד"ה חבל וד"ה חייב. לפי גרסת רש"י, זוג של ספרים הוא דבר שעושים בו אוכל נפש, כיוון שהספר מתפרנס על ידו.

36. תוספות, בבא מציעא קיג ע"א, ד"ה ואת המחרישה.

37. שו"ע, חו"מ סי' צז סעי' ח.

38. שו"ע ורמ"א, חו"מ סי' צז סעי' כג.

39. פד"ר, ח"ג עמ' רצט.

הזכיר את דברי הרמ"ה⁴⁰, המונה תנור בין שאר כלי אוכל נפש שאין ממשכנים, ואת דברי השו"ע, המונה ביניהם ערבות ויורות, שגם הן משמשות לבישול. על פי חוק ההוצאה לפועל אין גובים מן החייב 'כלי אוכל, כלי מטבח וכלי בית אחרים שהם צרכים חיוניים לחייב...'. נמצא שאף בנושא זה החוק מקל עם החייב יחסית להלכה, ואין חשש שעל ידי פנייה להוצל"פ תיגבה גבייה שלא כדין.

5. תשמישי קדושה

בהלכה מצאנו שמניחים לחייב את תפיליו:

אע"פ שאמרו חייבי ערכין ממשכנין אותו, נותנין לו מזון שלשים יום וכסות שנים עשר חדש, מטה מוצעת וסנדליו ותפיליו⁴¹.

היו מן הפוסקים⁴² שסברו שכשם שמניחים לחייב את תפיליו כך מניחים לו גם את ספריו, אם הוא תלמיד חכם וזקוק להם. הטעם הוא משום שגובים את מה שמוגדר 'נכסים', ואילו ספר תורה, הגמרא⁴³ מסתפקת האם הוא מוגדר 'נכס', ועל כן מספק אין לגבותו. פוסקים אחרים⁴⁴ חילקו ואמרו שאין גובים ספר תורה, שהוא אינו מוגדר 'נכס' משום שאסור למכרו, אך שאר ספרים - גובים.

להלכה נפסק כדעת ר' יהודה אלברצלוני, שגובים מהחייב את ספריו. כיוון שהטעם לכך שאין גובים תפילין אינו משום שהתפילין הם 'תשמישי קדושה', אלא משום שתפילין הם 'דרך מלבוש ומצוה שבגופו', כלומר רואים בתפילין אחד ממלבושיו הנצרכים של החייב. משום כך חילקו הפוסקים בין תפילין לבין ספריו של החייב, ופסקו שאפילו אם הוא תלמיד חכם ותורתו אומנותו, אין מניחים לו ספריו, ואפילו ספר תורה, 'לפי שהם כשאר נכסים שבעל חוב גובה מהם'⁴⁵. לפי זה ודאי גובים מהחייב חנוכיית כסף או גביע לקידוש, כיוון שהוא יכול להדליק נרות חנוכה גם בלי חנוכייה, ולקדש בכוס הרגילה שהוא שותה בה.

הב"ח⁴⁶ כתב שגובים מהחייב את ספריו, כיוון שהם 'נכסים שאינם צריכים לו', שהרי הוא יכול ללמוד בספרי חברו. ולכן, כתב הב"ח, בימינו יהיה לספר תורה דין שונה מאשר בדורות הראשונים. כיוון שבדורות ראשונים היו לומדים מתוך ספר תורה כמו משאר הספרים, אבל בימינו כותבים ספר תורה ומניחים אותו בארון הקודש שבבית הכנסת, ו'דעת כל אדם שלא למכרה אפילו יגיע לידי עוני', ועל כן גם בעל חוב אינו גובה ממנו. במקום אחר⁴⁷ כתב הב"ח שאם המנהג הוא שאדם מניח את ספר התורה שלו בבית

40. מובא בטור, סי' צז.

41. ערכין כג ע"ב. וכן נפסק בשו"ע, חו"מ סי' צז סעי' כג.

42. מובא בספר התרומות, שער א חלק א סי' ח.

43. בבא בתרא קנא ע"א. הנפקא-מינה שם היא לעניין המוכר כל נכסיו, האם ספר התורה שלו כלול במכירה.

44. ספר התרומות, שער א חלק א סי' ח.

45. שו"ע, חו"מ סי' צז סעי' כג.

46. ב"ח, חו"מ סי' צז סעי' מ.

47. ב"ח, יו"ד סי' רנט סעי' ז.

הכנסת, וכשהוא רוצה הוא לוקח אותו משם, ואם ירד מנכסיו הוא מוכרו לאחרים, אזי גם בעל חוב יכול לגבות ממנו. וכך הכריע הש"ך⁴⁸, שבעל חוב גובה ספר תורה. מכל מקום אפשר ללמוד מהדין הזה מהי ההגדרה של 'נכסים' שבעל חוב גובה מהם: כל דבר שהחייב היה מוכרו לצורך פרנסתו בשעת עוני ודוחק גדול, גם בעל החוב מוכרו כדי לגבות את חובו.

על פי החוק הישראלי אין גובים מן החייב 'דברים הדרושים כתשמישי קדושה לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו'. גם כאן החוק מקל עם החייב, ולפיכך אין חשש שעל ידי פניה להוצל"פ יגבה מן החייב מה שלפי דין תורה אסור לגבות, אף על פי שהגדרות החוק אינן תואמות את ההלכה.

6. כלי אומנות

במשנה⁴⁹ נאמר:

אם היה אומן - נותן לו שני כלי אומנות מכל מין ומין, חרש - נותן לו שני מצעדין ושני מגירות; רבי אליעזר אומר: אם היה איכר - נותן לו צמדו, חמר - נותן לו חמורו.

חכמים חולקים על ר' אליעזר, וסוברים שאין מניחים לו את צמדו או את חמורו, כיוון שאלו אינם בגדר 'כלי אומנות' אלא 'נכסים'⁵⁰, על אף שהוא זקוק להם למלאכתו. הרמב"ם⁵¹ פסק כדעת חכמים.

מהי ההגדרה המבחינה בין 'כלי אומנות' ל'נכסים'? נראה לומר שישנם כלי אומנות שאין אדם מוכר אפילו אם הגיע לידי עוני גדול, כיוון שאם ימכרם לא יהיה לו ממה להתפרנס. אבל צמדו וחמורו של אדם, הוא עשוי למכור, ולכן הם מוגדרים 'נכסים'⁵².

מעשה בקצב בקהילת בואנוס איירס שבארגנטינה, שהיה חייב לקהילתו סכום כסף גדול. רבה של הקהילה פנה אל הגר"י וייס⁵³ בשאלה אם אפשר למכור את כלי האטליז, כגון מקרר חשמלי גדול ומסור גדול, כדי לגבות את החוב. לדעתו כלים אלו אינם כלי אומנות כיוון שהקצב יכול לעסוק במלאכתו גם בלעדיהם, וזו לשון התשובה:

והנה לפענ"ד החפצים הנ"ל אינם בכלל כלי אומנות, כי ארון מקרר, אפ"י שנחנץ מאד במדינה חמה כמו ארגנטינה, בכ"ז אינו הכרחי, אם הקצב ימכור את הברר מיד, כמו שעשו לפני שהומצא המקרר החשמלי, וה"ה למסור החשמלי, כי יכולין לשבור את העצמות גם בקופיץ פשוט, כמו שעשו מקדמת דנא.

מדברי הגר"י וייס משמע שהוא מסכים להגדרתו של הרב השואל, אם כי תשובתו היא שבמקרה המסוים הזה הקהילה צריכה לנהוג עם הקצב לפנים משורת הדין. הרב י"י

48. ש"ך, חו"מ סי' צז ס"ק יג; ש"ך, יו"ד סי' רנט ס"ק ז.

49. ערכין פכ"ג מ"ב.

50. ערכין כד ע"א.

51. רמב"ם, הל' ערכים וחרמים פ"ג הי"ח.

52. ראה לעיל בסוף הסעיף העוסק בתשמישי קדושה.

53. שו"ת מנחת יצחק ה, סי' קכא.

בלוי⁵⁴ מפקפק במסקנה זו, וכותב שהיום כלים אלו נחשבים הכרחיים באטליז, ואין לדבר אלא מקומו ושעתו. מכל מקום למדנו שלדעתם ההגדרה של 'כלי אומנות' היא כלים שאי אפשר לתפקד בלעדיהם.

על פי חוק ההוצאה לפועל⁵⁵ אין גובים מן החייב:

(4) כלים, מכשירים, מכונות ומיטלטלין אחרים, וכן בעלי חיים, שבלעדיהם אין החייב יכול לקיים מקצועו, מלאכתו, משלח ידו או עבודתו שהם מקור פרנסתו ופרנסת בני משפחתו, ובלבד ששוויים אינו עולה על סכום שנקבע בתקנות, ואם היו מכונות - בתנאי שהחייב עובד בהן בעצמו או בעזרת שני עובדים לכל היותר. גם בלשון החוק ניכר הניסיון להבחין בין כלי אומנות בסיסיים לבין 'נכסים'. הבחנה זו נדרשת בעיקר לגבי מכונות, שהן נכסים שערכם עשוי להיות רב ולעלות סכום כסף נכבד. ההבחנה שהמחוקק הבחין היא בין מכונות שהחייב עצמו יכול להפעילן (כולל מכונות שיכול להפעילן בעזרה מועטה), לבין מכונות המופעלות על ידי פועלים.

7. בית שדר בו

הש"ך⁵⁶ כתב שמוציאים את החייב מביתו, וכן כתב מהר"א בן ששון⁵⁷, שאין מרחמים בדין ומוציאים את הלווה מביתו, כיוון שהוא משועבד לבעל חובו. מקור הדין הוא בדברי רבנו ירוחם, שכתב שמקום בבית הכנסת הוא בכלל הנכסים ומוכרים אותו לצורך פירעון החוב. מסתבר שאין הכוונה להוציא את הלווה מביתו ולהניחו בלא קורת גג, שהרי קורת גג לראשו היא ודאי מהצרכים הבסיסיים של אדם, אלא שיש למצוא עבורו מקום מגורים זול יותר, או לשכור עבורו דירה.

יש לציין ש'ערוך השולחן'⁵⁸ מסייג את הדברים ואומר:

אם יהיה לו בזיון גדול כאשר יסור ממקומו שבבית הכנסת, יראה לי שאין לכופו למכור אותו, והוא הדין כל כהאי גוונא שהבזיון יוגדל מאד אין לכופו למכור. לפי זה ייתכן שיש להימנע מהוצאת החייב מביתו אם הוצאתו תגרום לו ביזיון גדול⁵⁹. ייתכן שהמקור לדברי 'ערוך השולחן' הוא בתשובת מהר"ם מרוטנברג⁶⁰, שהסביר את דברי הגמרא שגובים מן הלווה 'אפילו מגלימא דעל כתפיה':

54. פתחי חושן א, הלכות הלואה ואבידה פ"ב הערה נא.

55. סעיף 22 (א).

56. ש"ך, חו"מ סי' צז ס"ק יד.

57. שו"ת תורת אמת, סי' רטז.

58. ערוך השולחן, חו"מ סי' צז סעי' כו.

59. ראה פסקי דין - ירושלים, דיני ממונות ובירורי יהדות ג', פס"ד בעמ' מה, שכתבו: 'ובנידון דידן לא שמענו מפי הנתבעת שאם תצטרך לעבור מדירתה לדירה קטנה יותר יהיה בכך 'בזיון גדול', כי כמה אנשים מחליפים דירתם מפני סיבות כאלה ואחרות'. ומשמע שאם אכן יש טענה כזו - יש להתחשב בה.

60. שו"ת מהר"ם מרוטנברג, חלק ד (דפוס פראג) סימן ת.

ודוקא אם יש לו ב' סרבליים אחד יפה יותר מדאי יקח הלוח הטוב ויתן למלוה הגרוע אבל אם אין לו אלא א' גרוע לא יקח המלוה וישב הלוח ערום, שגדול כבוד הבריות שדוחה את לא תעשה שבתורה.

ר' יוסף ענגיל⁶¹ הסביר זאת כך: בית דין גובה מן החייב כיוון שמוטלת עליו מצוות פריעת בעל חוב, ותפקידו של בית הדין לכפות את קיום המצווה. במקום שאין מצווה, כגון שהלווה פטור ממנה משום כבוד הבריות, גם בית הדין אינם כופים אותו. אמנם המהרי"ט⁶² כתב שבעל חוב 'אינו יכול להוציאנו מבית דירה שלו שהוא דר בה עד י"ב חדשים דומיא דכסות דתנן בערכין מניחין לו מזון שלשים יום וכסות י"ב חדש'. אך כנראה כוונתו היא שלא להוציא את החייב מביתו בלא לתת לו אפשרות להיערך למקום דיור חילופי, ולכן הוא מדמה זאת להשארת החייב בלא מזון ל' יום. משמע שאפשר להוציא את החייב מביתו לאחר י"ב חודש. דברי המהרי"ט מאפשרים לבית דין למכור את דירת החייב, בתנאי שיינתן לו להמשיך לדור בה עד י"ב חודש. בחוק ההוצאה לפועל יש סעיף⁶³ העוסק בהגנת בית המגורים:

(א) היו המקרקעין שעוקלו משמשים, כולם או מקצתם, בית מגורים לחייב, רשאי ראש ההוצאה לפועל להורות על מכירת המקרקעין ועל פינוי החייב ובני משפחתו הגרים עמו מהמקרקעין, ובלבד שהוכח תחילה, להנחת דעתו, שיהיה לחייב ולבני משפחתו הגרים עמו מקום מגורים סביר, או שהועמד לרשותם סידור חלוף.
(ב) ראש ההוצאה לפועל רשאי לקבוע שהסידור החלוף יהיה בהמצאת דירה אחרת או בתשלום פיצויים או בדרך אחרת.
(ג) הוראות סעיף קטן (א) יחולו גם על ביצועה של משכנתה או מימוש של משכון, זולת אם נרשמה המשכנתה לפני תחילת חוק זה, או אם פורש בשטר המשכנתה או בהסכם משכון שהחייב לא יהיה מוגן לפי סעיף זה.
(ד) הוראות סעיף זה אינן חלות על מקרקעין שדיני הגנת הדייר חלים עליהם, ואין בהם כדי לפגוע בדינים אלה.

גם בנושא זה החוק מקל עם החייב, בכך שאינו מגביל את הגנת בית המגורים בזמן. על פי ההלכה משאירים לחייב את בית המגורים ל"ב חודש בלבד, ואילו לפי החוק אין הגבלה כזו.

סיכום

בדרך כלל, חוק ההוצאה לפועל מקל עם החייב יותר מאשר ההלכה. לפיכך החשש שמא ייגבו מהחייב חפצים שאין לגבותם על פי דין תורה הוא חשש קטן, שאין בכוחו למנוע מהזוכה בדין לפנות להוצל"פ.⁶⁴

61. גליוני הש"ס, בבא מציעא ק"ג ב.

62. שו"ת מהרי"ט א, ס' ק"ג.

63. סעיף 38: הגנת בית המגורים [תיקון: תשנ"ב, תשנ"ד].

64. 'הוצאות גביה', אמונת עתיך 96, עמ' 98.